

Krig og geopolitik 1830-1872

Denne bog handler om den danske nationalstats fødselsveer. Det var et hårdt og langstrakt forløb. De første plukveer begyndte allerede at indfinde sig omkring 1814, men det var først i 1848, at veerne for alvor tog til for så at kulminere i en særdeles smertefuld og traumatisk fødsel i 1864. Smerten ophørte langt fra med fødslen, for den nyfødte havde et handikap, idet det ene ben var lamt.

Bogen handler således om en yderst dramatisk periode i Danmarks nyere historie, nemlig perioden fra 1830 til 1872. Dog er der ikke tale om en generel indføring i disse godt 40 års Danmarkshistorie. Dem findes der mange af. Nej, bogen er speciel i den forstand, at den har fokus på Grundtvig og hans politiske venner, der var i opposition til både tilhængerne af den såkaldte helstat, der ville fastholde rigets grænse ved Elben, og de nationalliberale, hvis officielle politik var en grænse ved floden Ejderen, der løber mellem Holsten og Slesvig.

Bogen rejser følgende spørgsmål: Hvorfor har eftertiden tillagt Grundtvig langt større betydning for det danske samfunds udvikling end de personer, der havde *politisk* betydning i den pågældende periode? Det gælder helstatsfolkene, som i dag næsten er glemt, og de nationalliberale, der primært er kendt for at have fået tilkendt ansvaret for katastrofen i 1864.⁵

Det er bogens tese, at Grundtvig ikke kun havde et bedre svar på Danmarks geopolitiske udfordringer end helstatsfolkene, der ønskede at fastholde den gamle statsform, han havde også et bedre svar end de nationalliberale, selv om de også kæmpede for at få etableret en ny statsform, nemlig en nationalstat. At Grundtvig havde et bedre svar, hænger primært sammen med, at han satsede på at skabe en bred folkelig basis for den nye statsform, der var under udvikling i Europa. Han fokuserede med andre ord på udvikling af den kultur, identitet og mentalitet, der var en afgørende forudsætning for en ny national *statsform*, og dermed også for en ny demokratisk *styreform*. For styreformen var afhængig af statsformen, hvilket ofte glemmes i nutidens debat.

Grundtvig og hans politiske venner blev ikke født i en nationalstat. Da Grundtvig blev født i 1783, var Danmark og det øvrige Europa opbygget af dynastiske stater. Det oldenborgske monarki udgjorde den danske stat, som i monarkiets sidste fase også blev kaldt helstaten. Det, som i dag forbindes med ordet stat, forbandt man tidligere med et 'hus'. Europa bestod så at sige af et antal kongehuse og fyrstehuse – altså dynastier. F.eks. det habsburgske hus, det Wittelsbachske hus, det oldenborgske hus og så videre. Før der blev etableret en dansk *national* stat, udgjorde kongens hus og Guds hus de to centrale institutioner i det danske monarki, og tronen og alteret de vigtigste symboler.

Det oldenborgske hus udgjorde rammen om Det danske Kongerige, Norge og hertugdømmerne Holsten og Slesvig i 1783. Monarkiets sydlige grænse gik ved Elben, altså ved Hamborg, og dets nordlige grænse ved Nordkap i Norge. Desuden indgik de tre nordatlantiske øer, Island, Færøerne og Grønland i riget, samt nogle mindre kolonier rundt om i verden. Selv om Norge gled ud af riget i 1814, bestod det danske monarki fortsat af to hoveddele, nemlig kongeriget, der gik til Kongeåen, og hertugdømmerne Holsten og Slesvig samt Lauenborg.

Men altså kun indtil 1864. Det år blev Danmark angrebet af Preussen og Østrig. Den efterfølgende fredsaftale indebar ikke alene, at Danmark måtte afgive Holsten og Lauenborg, hvor alle talte tysk,

men også hele Slesvig, hvor omkring den ene halvdel talte tysk, den anden dansk. Grundtvigs politiske venner stemte nej til fredsftalten, da den blev forelagt til godkendelse på Rigsdagen. De frygtede, at den nye konge, Christian 9., ville indlemme Danmark i Det Tyske Forbund og var derfor villige til at fortsætte kampen. Blev de forført af Grundtvig og hans tro på, at folkeånden kunne flytte bjerge? Eller snarere grænser? Var de revolutionære uden realitetssans?

Muligvis. Det udelukker jeg ikke. Men inden dommen fældes, bør man tage én ting i betragtning, nemlig at de ikke kunne vide, hvad vi ved i dag, nemlig at Danmark fik lov til at overleve som stat, hvilket langt fra var givet, og at der kom en folkeafstemning i Slesvig i 1920, der betød, at Nordslesvig blev en del af det nuværende Danmark. At fremtiden rummede det, som de fleste i dag vel betragter som en 'happy ending,' var ikke det Danmarksbillede, der tonede frem for øjnene af Grundtvig og hans politiske venner i 1864.

Det var snarere polakkernes desperate kamp for at få genetableret en polsk stat. Polen var blevet delt i tre omgange mellem stormagterne Rusland, Østrig og Preussen i 1772, 1792 og 1795. Den sidste deling betød, at Polen ophørte som stat. Det meste af Polen var i hele 1800-tallet underlagt Rusland, og da der udbrød opstand i november 1830 i Warszawa mod det russiske styre, blev det knust på brutal vis. I indledningen til sit skrift *Politiske betragtninger med blik på Danmark og Holsten* (1831) henviste Grundtvig til, at Polen "trods den mest hårdnakkede modstand, blev sønderrevet".⁶ Først efter 123 år lykkedes det at få genetableret en polsk stat, nemlig i 1918. At Danmark kunne risikere det samme som Polen, var på ingen måde utænkeligt.

I denne bog betragter jeg Grundtvig og hans politiske venner med brillen, der er slebet til formålet, nemlig med et skærpet blik på krigens og geopolitikens betydning for deres tanker, handlinger og stillingtagen. Bogen fokuserer på den storpolitiske Grundtvig og nedtoner den indenrigspolitiske Grundtvig,⁷ samt lader andre relevante sider af Grundtvigs mangesidige liv og virke glide helt i baggrunden. F.eks. at han var født i Udby Præstegaard på Sydsjælland i 1783, at han gik i skole i Thyregod i Midtjylland i seks år, at han blev dødelig

forelsket som ung huslærer på Langeland, at han var gift tre gange og far til fem børn, at han tog på studieture til England tre somre 1829-31, at han virkede som præst, historiker, politiker, sangskriver, foredragsholder og meget andet, at han var præst i Vartov Kirke i København fra 1839 til sin død i 1872. Alt dette og mere til kan man læse om i de mange biografier, der er publiceret om manden. Den seneste *Grundtvig. Biografi og breve* fra 2023 er skrevet af Hans Raun Iversen og Edward Broadbridge. Jeg søger med andre ord ikke her at komme hele vejen rundt om Grundtvig.⁸

Igangsættende impulser

En række aktuelle begivenheder udgør igangsættende impulser bag arbejdet med bogen. Lad mig nævne tre: En artikel fra 2007 om fred og historisk glemsel, en bog fra 2021 med titlen *Union eller undergang*, og som allerede nævnt i forordet Ruslands overfald på Ukraine den 24. februar 2022.

For det første: Fred er en faktor, der næsten uvilkårligt medfører kollektivt hukommelsestab, siger den britiske historiker Mark Mazower. Det er et privilegium kun at have oplevet fred, men det er også en slags uvidenhed, hævder han. Selv om historikere bestræber sig på at gøre fortiden levende, kan det kun lade sig gøre til en vis grad, og vi betaler prisen med gradvis svigtende hukommelse.⁹ Da Grundtvig blev født i 1783, havde der været fred i Danmark i 65 år. Da han døde i 1872, havde landet været angrebet af England i 1801 og 1807, af Preussen samt tropper fra Det Tyske Forbund i 1848-49, af Preussen og Østrig i 1864; derudover udspillede der sig en blodig borgerkrig i det danske rige i 1848-51.

Jeg er helt sikkert en af dem, der har betalt en pris i form af mangelfuld indsigt i krigens betydning for Grundtvig og hans politiske venner samt i videre forstand for dansk historie i 1800-tallet. Jeg blev selv født under Anden Verdenskrig, men kan ikke huske krigen. Jeg har kun oplevet fred her til lands, hvilket utvivlsomt har præget min historiske hukommelse – en hukommelse der ydermere blev præget af

den optimisme, der efter Berlinmurens fald i 1989 gjorde sig gældende i 1990'erne.

Højskolesangbogen har på en meget konkret måde bidraget til historiens glemsel, idet vores historiske hukommelse i Danmark uden tvivl er blevet påvirket af de sange, vi synger – og ligeledes af de sange, vi ikke længere synger. For en lang række sange, der handler om krige, er gradvist gledet ud af Højskolesangbogen. Det gælder bl.a. digteren Mads Hansens sang fra september 1864, der kun var med i de første ti udgaver af bogen:

”Til våben brødre! tag bøssen fat!
vor bane véd vi, vort mål er sat,
– og målet er: Danmarks frelse.
og målet er: Danmarks frelse!”

Ligeledes er et stort antal strofer, der refererer til krig og kamp for fædrelandet og modersmålet, redigeret ud af sange, der stadig er med. Kort og forenklet sagt: Mens mangfoldige sange i den første udgave af højskolesangbogen fra 1894 er mærket af krig, er den seneste 19. udgave fra 2020 præget af fred.

Men nu er freden forbi. Ideen om 'historiens afslutning' døde endegyldigt med Ruslands angreb på Ukraine den 24. februar 2022.¹⁰ Denne krig har skærpet bevidstheden om krigens betydning og gjort det klart, at man er nødt til at inddrage krig og geopolitik som helt afgørende faktorer for den måde, Grundtvig og hans politiske venner tænkte, handlede og reagerede på.

For det andet: Den danske historiker Rasmus Glenthøj og den norske historiker Morten Nordhagen Ottosen har skrevet en banebrydende bog om *Union eller Undergang. Kampen for et forenet Skandinavien* (2021), der kaster et nyt lys på skandinavismens og geopolitikens betydning i perioden 1830-1872. I bogen foretager forfatterne et opgør med den måde, skandinavismen er blevet behandlet på i historieskrivningen. Grundfortællingen har været, at skandinavismen var en verdensfjern drøm, der florerede blandt studenter, som

havde set lidt for dybt i punchbowlen i 1830'erne. Jeg har selv hørt talrige foredrag af ældre højskolefolk, der fremstillede skandinavismen som en håbløs og naiv idé. Den eneste rigtige løsning var den danske nationalstat, som blev resultatet i 1864.

Sådan så det langt fra ud for alle i samtiden. Tværtimod. En række danske politikere på tværs af ideologiske positioner var enige om, at valget stod mellem en nordisk union eller Danmarks undergang, hvor undergang betød, at Danmark blev indlemmet i Det Tyske Forbund. At den nordiske union ikke blev realiseret, var ikke forudbestemt. Men sådan er historien efter 1864 blevet tolket og taget for gode varer.

For det tredje: Krigen i Ukraine har bidraget til at trække uvidenhedens slør til side vedrørende betydningen af begrebet *folk*. Den 30. juni 2021, altså godt et halvt år før den russiske invasion af Ukraine den 24. februar 2022, holdt den russiske præsident Putin en tale "Om russernes og ukrainernes historiske enhed", hvor han gjorde det klart, at russere og ukrainere udgør "et folk". Det ukrainske folk er ifølge Putins forståelse af historien en fiktion.¹¹ Men denne forståelse er de fleste ukrainere tydeligvis ikke enig i. De betragter ikke russere og ukrainere som ét folk, men som to. Ukrainerne udgør et folk i egen ret. Denne selvforståelse er ikke kun blevet styrket af krigen, den er i en vis udstrækning også blevet skabt af den krig, der i virkeligheden startede med Ruslands invasion af Krim og Østukraine i 2014.

Ruslands angreb på Ukraine er af den ukrainske historiker og professor ved Harvard Serhii Plokhy blevet kaldt "den ukrainske nations fødselsveer".¹² Krigen har nemlig bidraget til udvikling af en langt stærkere national identitet i landet. På tilsvarende vis kan Tysklands angreb på Danmark i 1848-49 og 1864 ses som den danske nations fødselsveer. Ligesom Putin og kredsen omkring ham fandt, at Rusland har et legitimt krav på Ukraine, fandt en række tyske forfattere og intellektuelle samt medlemmer af det preussiske hof, at Tyskland havde et legitimt krav på Danmark. For ligesom der ifølge Putin ikke findes et ukrainsk folk i egen ret, var der tyskere, der ikke betragtede danskerne som et folk i egen ret. De blev anset for at være en del af den germanske stamme.¹³

Hvordan krigen ender, ved vi måske først om mange år. Om Rusland formår at underlægge sig hele Ukraine, eller om Ukraine evner at trænge russerne helt ud af landet. Eller om krigen stopper uden en endelig afklaring af grænsen mellem Rusland og Ukraine, eller om den ender med en territorial afståelse af dele af Ukraine til Rusland.

På lignende vis var det for danskerne i perioden fra 1814 til 1864 usikkert, hvad fremtiden ville bringe. Ville det ende med, at helstaten blev opretholdt? Eller at helstaten blev medlem af Det Tyske Forbund? Eller at Slesvig blev en integreret del af Danmark? Eller at Slesvig blev delt? Eller at Danmark blev medlem af en nordisk union? Ingen kunne vide, hvad resultatet ville blive før 1864. Ja, ikke engang med udgangen af 1864. Det blev nok først endegyldigt klart, efter at Tyskland slog Frankrig i 1870-71.

Blandt historikere er forholdet mellem person og struktur en tilbagevendende diskussion. Jeg er selv af den opfattelse, at det er nødvendigt at tillægge visse personer betydning for historiens gang. Men – for der er et men – det er ikke tilstrækkeligt at se på disse personers enestående evner og deres moralske kvaliteter, eller mangel på samme. Det er også nødvendigt at se på de samfundsmæssige betingelser, der muliggjorde deres betydning. Og krig er ikke sjældent en afgørende betingelse. Krig fungerer som fremkaldervæske og kalder ofte personer frem, der får tillagt historisk betydning.

Uden Ruslands invasion af Ukraine ville præsident Volodymyr Zelinskyjs navn sikkert ikke være særlig kendt uden for Ukraine. Når han før invasionen blev omtalt i de internationale medier, var det som regel som komiker. For det virkede underligt, ja, næsten latterligt at ukrainerne havde valgt en andenrangs skuespiller som præsident. Men da Zelinskyj efter den russiske invasion afslog et tilbud om at blive bragt i sikkerhed i udlandet med ordene: ”Jeg har ikke brug for et lift, jeg har brug for ammunition”, lagde han grunden til sin bemærkelsesværdige transformation fra at være en ret ordinær præsident til at blive en exceptionel person, hvis indsats og handling sandsynligvis vil blive tilskrevet historisk betydning.

Krigen i 1848-51 og tabet af Slesvig efter nederlaget i 1864 blev afgørende faktorer bag den transformation, som Grundtvig gennemgik fra at være en marginal figur i sin ungdom til at blive en national skjald i sin manddom og en landsfaderlig figur i sin alderdom – især efter sin død. Hvorfor gik det sådan? Hvad var det, som Grundtvig kunne bidrage med, da Danmark mistede godt en tredjedel af riget i 1864?

Grundtvig var ikke præsident som Zelinskyj. I det hele taget var han ikke i nærheden af at have politisk indflydelse. I historikeren Erik Møllers store værk om *Helstatens fald* (1958) bliver Grundtvig kun nævnt i forbifarten som en perifer figur. Og han blev slet ikke omtalt i historikeren Johannes Nielsens værk *1864. Da Europa gik af lave* (1987). Heller ikke i historikeren Hans Vammens bog *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864* (2011) spiller Grundtvig og hans politiske venner nogen nævneværdig rolle. Det samme gælder rigsarkivar Jens Peter Noacks værk *Da Danmark blev Danmark. Fortællinger af forhistorien til 1864* (2014). Til gengæld tilkendes han betydning i *1864. Sønner af de slagte* (2014), skrevet af historikeren Rasmus Glenthøj, der betragter udfaldet af krigen i 1864 i lyset af de kulturelle og identitetsmæssige ændringer, der forud var sket i forståelsen af, hvad det ville sige at være dansker og tysker.

Fik Grundtvig ingen nævneværdig politisk betydning, fik han til gengæld stor kulturel og identitetsmæssig indflydelse. Han blev det, som den engelske nationalismeforsker Anthony D. Smith har kaldt for Danmarks ”national educator”. Mange andre nationer havde også en ”national educator”, f.eks. Henrik Wergeland i Norge, Jules Michelet i Frankrig, og Johann Gottfried von Herder, Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Ludwig Jahn og Ernst Moritz Arndt i Tyskland. ”Men måske er den mest fremtrædende case”, fremhæver Smith, ”teologen Nikolai Grundtvig i Danmark. Næsten på egen hånd ændrede Grundtvig det moralske, sociale og uddannelsesmæssige indhold i den efterfølgende danske politik”.¹⁴ Selv om Smith tager munden for fuld, er Grundtvig uden tvivl den person i Danmark, der først og stærkest bidrog til det, som på engelsk kaldes *nation building*.¹⁵